

Tasnády Erika

A (nép)dal: a nemzeti identitás hordozója. A széki énektalimok margójára

„...lelkünk különféle érzéseinek
más-más kifejező módja van [beszéd]hangban és éneken,
s ez a mód valami titkos rokonság erejével
az érzelmeket elő tudja idézni.”

Szent Ágoston: *Vallomások*

A magyar népi-nemzeti mozgalom sajátos történeti alakulása következtében ma számos magyar nemzeti jelkép a *népi kultúra*¹ fogalmát idézi. Köztudott, hogy a tárgyiasult, kiállítható nemzeti szimbólumok mellett² az ének (nóta, népdal) szintén erős nemzeti töltetű jelképpé válhat.³ Tanulmányomban a *(nép)dalt* mint nemzeti csoportszimbólumot vizsgálom.

A dolgozat témája egy tágabb kérdéskörre kínál részmagyarázatot, mégpedig arra, hogyan, miért bírhat a népdal egyidejűleg pozitív és negatív jelentéstartalommal. Előrebocsátom azt a – tanulmány második felében részletesebben kifejtett – hipotézist, miszerint a népdalhoz való viszonyunkat, a népdalról való gondolkodás módunkat szociokulturális meghatározottságú jelentésmező befolyásolja. Ezt az egyén vagy spontán módon vonatkoztatja el, vagy pedig tudatos ráhatás, nevelés következtében sajátítja el. A népdal bonyolult szemantikájának egyik lényeges komponense a nemzeti jelleg.

Úgy vélem, a *(nép)dal* mint nemzeti csoportszimbólum legrelevánsabb megnyilvánulása az, amely a hozzá fűződő konfliktusokban aktualizálódik. A román kommunista állam – miként

Tasnády Erika (1974) – énekes, népzene-tanár, Metz (Franciaország); doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, tasnadyerika@gmail.com

¹ A magyar népi kultúra – populáris kultúra fogalompár jelentéstartalmáról Hofer Tamás: *A „népi kultúra” örökségének megszerkesztése Magyarországon.* (Vázlat egy kutató vállalkozásról) = Uő: *Népi kultúra és nemzettudat.* Tanulmánygyűjtemény. Magyarságkutató Intézet. Bp. 1991. 7–14; Uő: *Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések.* = *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás.* Szerk. Kisbán Eszter. Bp. 1994. 233–247; Nemzeti kulturális örökségünk megszerkesztéséről: Hofer Tamás i.m. 1991; Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány.* Kaligramm. Pozsony. 2006; Olosz Katalin: *A kalotaszegi varrottas tündöklése és nyomorúsága.* = Uő: *Víz mentére elindultam.* Tudománytörténeti, népismereti írások. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2003. 238–244; Fügedi Márta: *Reprezentáns népcsoportok a 19–20. század fordulójának népművészet-képében.* Herman Ottó Múzeum, Miskolc 2001.

² A budapesti Néprajzi Múzeum munkaközössége 1994-ben egy tematikus kiállításában a magyar nemzeti jelképek témakörét dolgozta fel *Magyarok »Kelet« és »Nyugat« közt. Nemzeti jelképek és legendák* címmel. Erről Hofer Tamás: *Kiállíthatók-e a „magyar emlékezet helyei?” = Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve.* Szerk. Takács József. Kijárát, Bp. 2003. 67–74.

³ E dolgozathoz, sajnos még nem használhattam fel az 2015. január 24–25-én Budapesten lezajlott, a 20–21. századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport *Nationalism in Music in the Totalitarian State (1945–1989)* elnevezésű nemzetközi konferenciájának anyagát. Lásd a tudósítást a MTA honlapján = Velancsics Béla: *Ma már nem születnek népdalok – a táncházmozgalom múltja és jelene.* 2015.02.02.

korábban bizonyos korszakokban az osztrák államhatalom is – üldözte Magyarországon a magyar nemzeti nyelvű/jellegű *(nép)dalt*.⁴

A „veszélyes” (nép)dal

Széken, a román kommunista rendszer éveiben

A 20. század első fele nemzetközi politikájának (a revíziós döntéseknek) egyik következménye volt az is, hogy sérült az erdélyi magyar köznépek a nyilvános énekléshez való joga. 1938-ban „télén már minden megváltozott – írta önéletrajzában a szilágysági Fazekas Ferenc. – Fonóházat már csak engedéllyel tarthattunk, bált is csak csendőri ellenőrzés alatt. Az utcán nem volt szabad magyarul danolni, a fonóházból is csendőrök zavarták haza a legényeket.”⁵

Egy etnikai csoport legyőzetésének, megtörésének egyik módja az énektildalmak életbe lépése és a közösségi éneklés szigorú ellenőrzése. Az ének, lévén illékony, megfoghatatlan, gyakran válhat koholt vádak tárgyává is. Az erdélyi mezőségi Széken még ma is elevenek azok az emlékek, melyek a *magyar nóták, szép régi népdalok miatt* elszenvedett zaklatásokról, meghurcoltatásokról szólnak. Fél évszázadon keresztül a nyilvános éneklés rebellis cselekedetnek számított, és akként is üldöztetett: „A kocsmában némi kis éneklés miatt azonnal karon fogták az embereket, s több évre börtönbe is csukták őket.”⁶

A következő eset nagyon megrázta a székieket: „1959-ben egy kis »piros-fehér« nótázásért egyenként három és fél év börtönre ítélik Szabó Andrást, Szabó Mártont és Vígh Istvánt, s ezzel egy ideig el is megy mindenkinek a kedve a magyar módra való mulatozástól, s a nemzet sorsán való nyilvános borongástól”.⁷ Ugyanerről az eseményről így szól egy másik forrás: „Felsőbb utasításra így vitték el a lakosság megfélemlítésére Szabó Mártont, Szabó Andrást, mint kulákokat, illetve a szegényparaszti rétegből Vígh Istvánt azzal a hazug váddal, hogy irredenta nótákat énekeltek a korcsmában akkor, amikor ezek az emberek ott soha nem is jártak. Így húztak le több évet a Duna-delta deszkabódéiban, illetve sokan a szamosújvári börtön falai között.”⁸

Börtönbe kerültek-e vagy munkatáborba? Fél évszázad távlatából talán már csak az számít, hogy voltak olyan idők, „amikor még piros betűs »ÉNEKELNI SZIGORÚAN TILOS!« felirattal éktelenkedő táblák és azok kiakasztói fojtották”⁹ az emberekbe dalaikat. „Tiltott vót, nem vót szabad nótázni. Há’ megbüntettek! Nem szabadott énekelni, sehol. Úgy vót, azér’, mer’ magyar énekeket! Még e’ zárások is vótak, megverték ezt itt a szomszédba, az apját s a másikat. A lakodalomba elénekelték, hogy »Zöld ablakba piros-fehér virág«, há’ odamentek, hogy megverték.”¹⁰

⁴ A *(nép)dalt* írásmóddal azt a fogalmi zavart jelzem, mely a köztudatban és a különböző tudományos paradigmákban a népdalt a 19. század elejétől napjainkig kíséri. Ennek tárgyalására e rövid tanulmány nem nyújthat keretet.

⁵ Fazekas Ferenc: *Életemet elmesélem*. Kriterion. Buk.–Kvár. 1998. 94.

⁶ Szász Rozália: *Fekete gyökéren* (Széki magyarok évszázadai). Kráter. Pomáz 2014. 89.

⁷ Szász Rozália: *i.m.* 85.

⁸ Dr.Szabó Márton: *Szék község monográfiája*. Néprajz és néphagyomány. Stúdium. Kvár 2010. 86.

⁹ Széki Soós János: *Valaki fogja a kezem*. Bartók Néptáncgyesület, Bp. 2005. 55.

¹⁰ 1962. Férfi. Szék 2012

Számos ehhez hasonló történetet mesélnek a székiek, de a kiragadott példák Erdély más magyarlakta településéről is származhattak volna.¹¹ A hagyományos paraszti életformában élő, az énekes kommunikációt még spontánul, állandóan használó településeken természetesen nagyobb hangsúlyt fektettek az ének tiltására. „Nagybátyám, ha ivott egy kicsit, ha akárki barátja ment, ő: »ülj le s énekelj nekem!« S akkor nótáztak ott egy pohár pálinka mellett, sokszor megbüntették, mer’ éjszaka nótáztak s énekeltek.”¹²

A *piros-fehér* dallamok a hagyományos népi tánczenében is helyet kaptak, mint a népszerű énekek általában,¹³ és mint mindenütt, Széken is, az ellenállás szimbólumaként használták őket. A román államhatalom akként is értelmezte és üldözte a nyilvános magyar nyelvű éneklést. „A koholt vádak aláírásának pillanatától a bőrkabátosok látogatása egyre gyakoribb lett a faluban. »Rákaptak« a táncházakra is! Ott lábatlankodtak a fiatalok között, és a többnyire írástudatlan muzsikásoktól még a táncrend elkezdése előtt követelték az este folyamán éneklésre kerülő dalok románra fordított szövegét. – »Repertoriu în limba română!« – ordították a megszeppent hangászoknak.”¹⁴

Az 1960-as években kissé enyhült a szigor, hogy majd annál keményebben nyilvánuljon az meg az 1970–80-as években, amikor már este tíz óra után tilos volt a nyilvános éneklés. E tilalom nemcsak a mulatsággal járó nótázást érintette; Széken (is) a legények, a férfiak este énekelve mentek hazafelé akár munkából, akár tánc házból jövet, mintegy jelezve a faluközösségnek, hogy hol járnak, mit éreznek.

Ezekben az években „a lakodalmakban felbízattak egy-egy besúgót, hogy húzzon pénzt a zenészek nyírettyűjébe [vonójába], s rendeljen egy-egy régi, jó magyar nótát, s aztán másnap a rendőrsőn sorra verték azokat, akik ezeket énekeltek. [...] A fiatalok csak úgy szervezhettek táncot, ha jó előre kérvényt nyújtottak be a hatóságokhoz, s előtte ledolgoztak bizonyos számú napot, önkéntes munkában. A fonóba, táncra, nemcsak a bakterek jártak már ellenőrzésbe, hanem egyre gyakrabban jelent meg a milicisták [rendőrök] valamelyike, gyakran maga az őrsparancsnok is, de már a tanítók, tanárok is be voltak osztva, hogy esténként és hétvégeken felügyeljenek a fiatalokra.”¹⁵

Az erős nemzeti töltetű *irredenta nótákat* tudatosan ápolták, őrizgették azokban az években, amikor a bartóki *szűkebb értelemben vett népdal* már kiszorult Széken a fiatalabb nemzedék hétköznapi használatából. „Emlékszem, gyermek voltam, s az asszony mondta, hogy megtanít egy énekre, az, hogy »Mikor a nyaraknak vége, csendesen szítal a hó«. S beültünk az asztal alá, s ott énekelte el nekem, s azt mondta, nehogy énekeljem hangosan, vagy az iskolában elénekeljem, mert ez tiltott ének.”¹⁶

Van Széken, aki azt állítja, hogy a zaklatások következtében árvultak el, majd zártak be a táncházak: „Meggzúntek a fonók, vége lett a bálóknak. [...] 1984-ben már az utolsó tánc ház is – a forrószegi – üresen ásítózott, elnéptelenedtek a templomok is, karácsony estéjén nem

¹¹ Lásd *Ez a mi bölcsőnk*. Rendező: Eckhardt Balázs, operatőr: Ágoston Gábor. Magyar Televízió. 1990. (16mm-es film) 3’19”-10”. A dokumentumfilm 1990 januárjában készült Gyergyószárhegyen. Utolsó megtekintés 2015. febr.11-én: <https://www.youtube.com/watch?v=qi-iVxt2rZM>

¹² 1967. Nő. Szék 2013

¹³ A *csárdás* és a *porka*, a hagyományos táncrend újabb eredetű táncai zenekészletébe számos tiltott ének dallama is bekerült.

¹⁴ Széki Soós János: *i.m.* 105–106.

¹⁵ Szász Rozália: *i.m.* 97.

¹⁶ 1967. Nő. Szék 2013

jártak a kántások sem, vége lett a köszöntőknek, a báloknak, a kocsmából sem hallatszott ki már soha nótázás.¹⁷ A faluközösség életének valóban annyira szerves, mindennapi kelléke volt az ének, a nóta, hogy annak tilalmával az élet rendjét bolygatták meg: „A porzó üszök is nyúlós penésszé változott, hogy rendre bemaszatolhasson mindenkit, akárcsak a faluban portyázó, janicsárlelkű titkosrendőr. Lakodalomból hazatérő fiatal párokat kényszerített autójába, hogy a szeku-pincében némi »puhítás« után írásba adják: »ők a lakodalmakban rendszeresen románellenes dalokra mulatnak«.”¹⁸ Érthető tehát, hogy „a lakodalmakban sem merete volna senki megkockáztatni a régi nóták eléneklését, ha egy-egy öregember el is kezdte volna, azt rémulten tácsolta [intette] le a családja vagy a körülötte lévők.”¹⁹

A megfélemlítés maradandó nyomot hagy egy közösség életében. A kommunista diktatúra atrocitásai Szék esetében egy, már igen sok megpróbáltatást átélt közösséget értek. Széket a 18. századi tatárdúlás²⁰ óta folyamatosan sújtották olyan sorscsapások, melyeket közösségi traumaként²¹ éltek meg a hajdani város, a későbbi nagyközség lakói. Talán ennek volt köszönhető az a hihetetlenül erős összetartó erő, mely a közösséget megvédte a széthullástól. Mindebben jelentős szerep jutott az éneklésnek, a táncnak.

Még a Széktől nagy távolságra dolgozó fiatalok is rendszeresen igyekeztek jelen lenni az otthoni táncházakban. „A kihagyhatatlan szombat és vasárnap esti táncházakért hetente kétszer tették meg a fiatalok az utat, néha fedetlen teherautókon Bukarest, Pitești, Temesvár, Arad, Nagyszalonta, Tárnica vagy Kolozsvár építőtelepeiről Székre – ha esett, ha fűjt. Ha a pártvezetőség úgy kívánta, hogy egy táncházért román nyelvű, senki által nem olvasott újságokra fizessenek elő, akkor ez sem volt akadály, a nehéz munkával szerzett keresetükből erre is áldoztak.”²²

Napjainkban Széken kevesebb ugyan az énekszó, mint régen volt, de ennek oka valószínűleg nem az ének hajdani tiltása, üldözése. Egy Székről elszármazott tanárember vallomásaiban a következőket írja: „Akkor elképesztőnek, ma humorosnak tűnik, de ezek a janicsár-végrehajtók a házak előtti virággyásokból kikapáltatták a piros és fehér muskátlikat színösszetételük miatt, és megparancsolták, hogy a piros tarajos, fehér tollú csirkéket le kell tiltani a zöldfüves udvarról. A széki ember azonban ezekben a zimankós időkben is tudott énekelni, táncolni és mélyre ásni. Lételeme a megmaradás volt. Ha elvettek tőle valamit, akkor visszazerezte azt, és még jobban vigyázott rá.”²³

Az ének elhallgatásának oka, mint ezt már máshol kifejtettem,²⁴ valószínűleg nem a hosszú évekig tartó megfélemlítés volt. Szélesebb körű jelenségről, az énekes kommunikáció gyökeres megváltozásáról beszélhetünk – fáziseltolódásokkal ugyan, de – Európa-szerte.

¹⁷ Szász Rozália: *i.m.* 98–100.

¹⁸ Széki Soós János: *i.m.* 105–106.

¹⁹ Szász Rozália: *i.m.* 98–100.

²⁰ Az 1717. augusztus 24-i tatárdúlásra emlékeznek a székiek a *Birtalan-napi* gyászünnepen.

²¹ Szék története az utóbbi két évszázadban olyan események láncolata, mint a tatárdúlás, bányaszerecséltenség, a városi rang (és privilégiumok) elvesztése, a 20. századi háborúk, a kommunista diktatúra alatt elszenvedett sérelmek. „A kollektív traumákban együttes élménnyé formálódó sok-sok szenvedés (és a szenvedések közvetlen vagy nemzedéken keresztül áthagyományozódó emléke) döntő módon befolyásolhatja azokat a reprezentációkat, amelyekben korok és események a történelmi és hétköznapi diskurzusokban megjelennek.” Erős Ferenc: *Trauma és történelem.* = Uő: *Trauma és történelem.* Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok. Józsefvárosi Műhely Kiadó, Bp. 2007. 17.

²² Széki Soós János: *i.m.* 68–69.

²³ Széki Soós János: *i.m.* 68–69.

²⁴ Tasnády Erika: *Az ének(lés) válsága Széken.* (Megjelenés alatt.) Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. Bp. 2014.

Széken mára csökkent a *piros-fehér* nóták hétköznapi használata, érzelmi telítettsége. Az énekes kommunikáció is – lépést tartva a tágabb európai társadalommal – radikálisan megváltozott: az emberek ritkábban énekelnek. A változás egyik előidézője a jelenkori modern társadalom szerkezete, jellege. Egy közös zenei nyelvezet kialakulásához idő és csoportkohézió kell, ezért ma az ének általi kommunikáció nehéz, gyakran lehetetlen.

A kifejezetten *irredenta énekek* mellett nemzeti töltetűvé válhatnak más, a legkevésbé sem nemzeti tartalmú dalok is. A továbbiakban még szó lesz arról, hogy nem(csak) az ének műfaja, textuális tartalma a meghatározó abban, hogy mi válik identitáshordozó szimbólummá. A széki (nép)dal/tánc például a magyar néphagyomány etalonjává – s így nemzeti kinccsé, nemzeti szimbólummá – lett a táncházmozgalom hatására.²⁵ Lajtha László monografikus népzenei gyűjtése²⁶ kánonná vált, „tisza forrassá”: városi környezetben, a kommunista tilalmi időszakban az ebből származó *széki népdalok* is betölthették a *piros-fehér*-nóták funkcióját.²⁷

Néhány széki öreg áthozta ugyan a régies repertoár pár darabját a 21. századba, de a székiek nagy része már évtizedek óta nem élt ezzel az énekkincsel, s a *dúdok*²⁸ nem is szimbolizálták az ellenállást. *Népdalt* (néha székit is) tanultak az iskolában, a zene tankönyvből, esetleg egyes buzgóbb tanítók, tanárok jóvoltából. Ezek az énekek alig bírtak számukra nemzeti töltettel. Legalábbis nem a helyi, mindennapi használatban. Persze mihelyt a népdalgyűjtőknek énekeltek őket, törvényellenes cselekedetet hajtottak végre: ilyen esetekben nemzeti tartalommal telítődhetett a régies énekanyag is. (A hatóság képviselői számára mindenképpen nemzeti tartalommal bírt.) Egyébként nótákkal éltek a székiek, *népies műzenével* – a bartóki fogalomban –, és Kovács Kati vagy más népszerű énekesek slágereit énekeltek a fiatal lányok az 1980-as évek fonóiban: ezek jelentették a hidat az áhított magyar társadalom felé.

Az ének üldöztetése Magyarországon az abszolutizmus időszakában

Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc megtorlásának időszaka nagyon sok analóg példát kínál a fenti széki (és tágabban az erdélyi) tilalmakhoz. A politikai hatalom akkor is tartott az ének provokatív, lelkesítő, kedélyeket befolyásoló jellegétől.

Az osztrák monarchia egyik leghatékonyabb fegyvere már a reformkor előtti időszakban is a cenzúra volt: a veszedelmes szavak/énekek kiszűrése. Rebellis hangvételű énekei miatt például 1814-ben királyi vizsgálatot indítottak Pálóczi Horváth Ádám ellen. Ez is a szóban és kézírásban terjedő populáris ének veszedelmes fegyver mivoltára világít rá, melyet az államhatalmak szigorú büntetések kilátásba helyezésével is igyekeztek kézben tartani. Pálóczi

²⁵ „Az egykori [1972-es] meghívó szerint »zene és tánc, úgy, mint Széken«. Az első táncház tehát széki minta alapján állt össze. A széki tánc, a széki muzsika meghatározó maradt.” Siklós László: *Táncház*. Timp Könyvkiadó. Bp. 2006. 11.

²⁶ Lajtha László 1940/41-es gyűjtése. Uő: *Széki gyűjtés*. Zeneműkiadó, Bp. 1954.

²⁷ Az 1970-es években gyakori, a táncház ellen felhozott aggály a magyarság, a nacionalizmus túlzott hangsúlyozása volt. Lásd Siklós László: *i.m.* 113–132; Nógrádi Gábor: *Csak táncolni akartunk?* Sebő Ferencsel beszélget Nógrádi Gábor. Kurír. 1992. = *A táncház sajtója*. Válogatás a korai évekből. 1968–1992. Szerk. Sebő Ferenc. Timp Könyvkiadó, Bp. 2007. 156

²⁸ A széki nyelvhasználatban az *ének* a vallásos, templomi repertoár darabjait illeti. *Dúd* volt az, amit „dúdaltak” a hagyományos táncházban. A *nóta* terminus az újabb kori népies műdalokra vonatkozik. *Népdalokat* az iskolában tanultak a zene tankönyvből.

Ötödfélszáz énekei nem láttak ugyan nyomdafestéket a 20. századig,²⁹ de azok a maguk korában terjedtek és veszélyt jelentettek. Horváth Ádám legalább két, de valószínűleg három példányban is lemásolta énekeskönyvét³⁰, nagy jelentőséget tulajdonított neki.

Az ének, a vers a nép tanításának, pallérozásának az eszköze, és a nyelv – rousseau-i fogalommal élve – *szerves* és nem idegen mintákat utánzó művelése volt. A *népi* népszerűt jelentett Horváth Ádámnál, miként kortársainál, és azonosult az *ősi* hagyománnyal is. Így került egy kalap alá nála is a népi használatra szánt, esetleg népművelő szándékú műköltészet, valamint a közköltészet és a tulajdonképpeni népköltészet, és vált mindez együttesen nemzetivé és ősvivé.

A maga korában ez nem volt egyedülálló jelenség. Saját költeményei mellé vegyesen került a kor népszerű költészete, illetve az is, amit ma – a bartóki fogalommal élve – *szűkebb értelemben vett népdal*nak hívunk. Pálóczi kötete igen jól szemlélteti azt a népdal körüli fogalomzavart, amely – minden tudományos paradigma ellenére is – máig jellemzi a magyar (és nemcsak a magyar) köztudatot.

Az üldözöttek igyekeztek tárgyiasítani is – leírni, kinyomtatni – az amúgy illékony, dalbeli költészetet.³¹ A Kriza János *Vadrózsáiba* becsempészett, kipontozott, travesztált katonadalok,³² a Mátray Gábor *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye* első kötetébe bekerült *Világosi dal* egy „ártatlan alteregója”³³, de még egy kis kézirat marosvásárhelyi diáklapban megjelenő forradalmi dal³⁴ is az énekes küzdelem, ellenállás jelei, diadalai.³⁵ E tárgyiasult érzelmek alkalomadtán „bűnjelekké” válhattak.³⁶

„Az önkényuralom éveiben drákói szigorral hallgattatták el a hazafias dalokat. Nemcsak a Kossuth-bankóért, nemcsak a rejtett fegyverért hurcolták meg az egykori honvédeket, üldöztetés akár verés vagy börtönbüntetés is várt a szabadságharc dalainak énekléséért – írja Olosz Katalin, és említést tesz egy színészből lett honvéd meghurcolásáról, aki a fegyverletétel után, hadifogolyként az *Osztrák ármány, Ferdinánd* kezdetű dalt énekelte, és hadbírótság előtt vonták ezért felelősségre. „Nyilvánvaló tehát, hogy az önkényuralom időszakában nyomtatott könyvben nyoma sem lehetett a szabadságharc költészetének. A szabadság gondolatát megszólaltató

²⁹ Az *Ó és Új mintegy Ötödfélszáz énekek* című kottás dalgyűjtemény 1953-ban jelent meg nyomtatásban.

³⁰ A korabeli gyakorlat szerint, tudjuk, hogy nagyon sokan vezettek kéziratok énekes és verses könyvet. Szabó T. Attila: *Kéziratok énekeskönyveink és verses kézirateink a XVI–XIX. században*. Zaláu–Zilah 1934.; Küllös Imola: *Közköltészet és népköltészet*. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata. L'Harmattan, Bp. 2004.; Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. KJNT. Kolozsvár 2008. Ez a szokás még élő volt az 1980-as évek Székén.

³¹ A széki énekes- illetve emlékfűzetek is tartalmazzák a tiltott énekanyagot.

³² „A Vadrózsákban csak nehezen lelünk néhány ilyen értelmű, eldugott utalásra. Így a 241–43. számú dalokról írja [t.i. Kriza], hogy »szomorú nóták a közelmúltból, melyeknek egy-egy versszaka szintoly irgalmatlanul össze van rontva, mint az Ábelek teste, kik méltó bosszúért a nagy egekre apellálnak« – ugyanis szövegüket a cenzúra miatt kihagyásokkal, kipontozásokkal kellett közölnie.” Faragó József: *Kriza János és a Vadrózsák*. = Antal Árpád–Faragó József–Szabó T. Attila három tanulmánya: *Kriza János*. Második, átdolgozott kiadás. Dacia Könyvkiadó, Kvár 1971. 87.

³³ Olosz Katalin: *i.m.* 169.

³⁴ Olosz Katalin: *i.m.* 147.

³⁵ „Vannak adataink arra, hogy a hazafias-politikai közköltészet egyik-másik darabjának politikailag teljesen semleges, ártatlan „alteregója” is volt.” Olosz Katalin: *i.m.* 169.

³⁶ „Az írásban foglaltak s következképpen a szerző vagy az írásmű elleni agresszió a történelem során megismétlődő attitűd. A kihelyezett emlékezet, miközben a megörökített információkat hosszú időn át tárolni tudja, az írott szöveget cenzúrázhatóvá és manipulálhatóvá teszi. Az írott szöveg megsemmisíthető, átírható, mással helyettesíthető.” Keszeg Vilmos: *i.m.* 157. A tiltott énekeket egyrészt valóban a felejtéstől óvták az írás által; másrészt viszont e tilos cselekedeteknek az ellenállást kifejező gesztusértéke is nyilvánvaló.

költői alkotásokat ugyanúgy üldözték, mint e gondolatok megfogalmazóit. Az elnyomó gépezet figyelmét nem kerülte el a forradalom és szabadságharc gazdagon virágzó népköltészete sem. E költészetet nemhogy publikálni, de gyűjteni, énekelni, vagy akár csak említeni sem volt szabad.³⁷

1850-ben a Magyar Hírlapban jelent meg egy felhívás,³⁸ mely a „forradalom alatt különböző vidékeken közszájon forgott népdalok (ide értve a tábori és csatadalokat is)” összegyűjtésére buzdított. A felhívást közzétevő személy az első hirdetés után hamarosan újra jelentkezett, hogy jelezze: „a forradalmi népdalok összegyűjtése iránti szándékom a magas kormány által rosszalattott; annál fogva, az illető katonai parancsnokság rendelete folytán, vállalatom betiltatott, s az addig hozzám beküldött népdalok hatóságilag lefoglaltattak. Távolról sem akarván a magas kormány nézeteivel összeütközésbe jönni: kérem a t[iszelt] gyűjtőket, hogy ama népdalok összeszerzésével hagyjanak föl; mivel ha ezentúl is érkeznek hozzám ily nemű küldemények, én azokat a törvényes felsőbbség kezeihez lennék kénytelen átszolgáltatni.”

E felhívás mellelleg tanulsággal szolgál a *népdal* fogalmát illetőleg is: a „forradalmi népdalok” megnevezés tulajdonképpen a 19. századi közköltészet egy csoportját jelöli.³⁹

A (nép)dal: csoportidentitás-szimbólum

A továbbiakban a népdalt mint nemzeti csoportszimbólumot közelítem meg a fentebb leírt énektilalmak értelmezése céljából.

Az etológus Csányi Vilmos az ember egyik fajspecifikus tulajdonságaként jelölte meg a hipnotizálhatóságot.⁴⁰ Neuropszichológusok kimutatták, hogy a zene jelrendszere képes a rációt megkerülve hatni az emberre, befolyásolni cselekedeteit, és jó/rossz érzést kiváltani.⁴¹ A szociológus Losonczy Ágnes ezt így fogalmazza meg:⁴² „Bármely kollektívában a közös éneklés, a közösséget kifejező zene aktív átélése egyike a legerősebb lehetőségeknek ahhoz, hogy érzelmileg azonosítsa az egyént az adott kollektíva kifejezendő érzelmeivel.”⁴³

Mindez nem újdonság: erről beszélt már Szent Ágoston is a mottóban idézett sorokban.⁴⁴

A csoportos viselkedés hosszas evolúció eredménye, de egyes, az emberi csoportokra jellemző tulajdonságok (pl. a szabályrendszerek, kódrendszerek, értékrend követése) a kultúra biológiai alapjaiból származnak, és a társadalommal együtt alakultak. Az emberi csoportok

³⁷ Olosz Katalin: *i.m.* 162.

³⁸ Apafi: *A népdalok ügyében*. Magyar Hírlap II.1850. 267. sz.; A szakirodalomban többen hivatkoztak már rá, lásd Dégh Linda: *A szabadságharc népköltészete*. Akadémiai Kiadó. Bp. 1952; Faragó József: *i.m.* 86–87. Olosz Katalin: *i.m.* 147–148, 162.

³⁹ Erdélyi János elméleti munkássága révén a 19. század közepétől kezdett megszilárdulni az a felfogás, miszerint a népdal tisztán esztétikai kategória.

⁴⁰ Csányi Vilmos: *Az emberi viselkedés*. Sanoma, Bp. 2006. 66.

⁴¹ A zene által kiváltott jó érzésnek fiziológiai magyarázata van: az agy dopamint és serotonint termel a zenehallgatás/-játszás során. A serotonin a hangulat illetve az álom szabályozásában játszik közre, nyugtatók alapanyaga. A dopamin a hangulati szabályozás mellett segít a motricitásban, a mozdulatok összehangolásában, és nagy szerepet játszik az emberi agy örömmérzetet kiváltó, „díjazó” rendszerében. Daniel Levitin: *De la note au cerveau. L'influence de la musique sur le comportement*. Éditions Héloïse d'Ormesson, 2007. 157.

⁴² Losonczy Ágnes: *A zene életének szociológiája. Kinek, mikor, milyen zene kell?* Zeneműkiadó, Bp. 1969

⁴³ Losonczy Ágnes: *i.m.* 39.

⁴⁴ Szent Ágoston: *Vallomásai*. Élet Kiadás, Bp. 1924. 112.

működésének alapja néhány, az evolúcióban fontos szerepet játszó viselkedési mintázat, mint amilyen a csoporthűség, empátia, összehangolódás képessége. Csányi Vilmos a viselkedési mintázatok között említi azt is, hogy az ember egyedülálló a ritmus, az ének, a zene és a tánc művelésében, élvezésében, illetve azt, hogy gyakran alakít ki viselkedési rítusokat és szabályokat⁴⁵.

A zenei stílus, repertoár (vagy annak csupán egy darabja) a társadalmi csoport, réteg identifikációs faktora,⁴⁶ és státusszimbólummá, a társadalmi hierarchia jelzőjévé válhat.⁴⁷ A tisztelet megadásának jele, ha valaki elfogadja egy másik fél zenei megnyilvánulását, a tiszteletlenségé, a megvetése a másik fél zenéjének elutasítása, neveltségessé tétele, üldözése.

Az éneklés-cselekvés metakommunikációs hozadéka miatt lehet sértő egy amúgy illékony ének, és ezért válhat üldözés célpontjává is.

Itt kell említést tennem arról a megfigyelésről, melyből tulajdonképpen a jelen dolgozat témája adódott. „Birtalan napján”, a gyászünnepek alkalmából minden évben háromszor megtelik a széki református templom. Minden évben végighallgatják városi rangjától megfosztott nagyközség Árpád-korig visszanyúló történetét, és ismételten erősnek érezhetik a köteléket, mely őket, széki „polgárokat” összetartja, és ugyanakkor a tágabb magyar társadalomhoz, a nemzethez fűzi. Az istentisztelet folyamán elhangzó zsoltárok hangerejének közepszerűségére, a beleérzés hiányára csak akkor döbbenhetünk rá, amikor az istentisztelet végén felhangzik a magyar himnusz.⁴⁸ Ehhez képest minden más ének erőtlenné, szenttelené válik. A magyar himnusz hangzása, vagyis az éneklés-cselekvés metakommunikációs hozadéka⁴⁹ igen jól rávilágít arra, hogy egy ének nemzeti töltetét elsősorban nem a szövegnek,⁵⁰ nem is a dallamnak köszönheti, hanem annak a szimbolikus tartalomnak, melyet a használói neki tulajdonítanak.

Bár igen bonyolult képződmény, a nemzet is egyfajta (mega)csoport.⁵¹ A nemzeti hovatartozás egyik, emocionálisan közösséggé kovácsoló megnyilvánulása a nemzeti töltetű énekek közös éneklése.

Az ének történelmileg és társadalmilag meghatározott információkat, jelentéstartalmakat közvetít egy közösség tagjai között. Az a repertoár válik üldözötté, amelyet szimbólumként használnak, és melynek épp ezért csoportkohéziós ereje van. Ennek előfeltétele a közös zenei jelrendszer⁵² ismerete. A kódok csoportfüggőek: szocializáció során elvonatkoztatott modellek révén fejthetők meg, ezért a különböző csoportok más-másként dekódolják a szimbólumo-

⁴⁵ Csányi Vilmos: *i.m.* 66–67.

⁴⁶ Erre utalnak a jelenkori zenezsziológiai kutatási eredmények is. Lásd *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában.* Szerk. Tótfalvi Tamás–Kacsuk Zoltán–Vályi Gábor. L'Harmattan-Typotex, Bp. 2007.

⁴⁷ „Minden szimbolikus mező alkalmas arra is, hogy a többire utaljon, azokat is szimbolizálja.” Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Tárgyak szimbolikája.* Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 2005. 14.

⁴⁸ A Himnusz Kölcsey Ferenc verse Erkel Ferenc dallamára, a nemzeti himnusszal azonos, a református istentiszteletek hagyományos zárása.

⁴⁹ A tény, hogy egy ének sértő lehet valamely csoport, közösség számára is a metakommunikációs hozadék meglétéről biztosít. A Himnusz nyilvános énekléséért még 2014 őszén is pénzbírság járt a Kovászna megyei Kézdivásárhelyen.

⁵⁰ A magyar nemzeti himnusz a legkevésbé sem oly lázító tartalmú, mint sok más nép himnusza.

⁵¹ E tanulmánynak nem célja a *nemzet* igen bonyolult, sokak által elemzett témakörének ismertetése.

⁵² Komplex egyéni és társadalmi viselkedés tudatos vagy spontán megnyilatkozásainak rendszere. Egyrészt a szöveg és annak kontextusai, másrészt a dallam révén, az ének egy időben hordozhat explicit és implicit üzeneteket, melyek szorosan összekapcsolódnak: egyik jelentéstartalmi rendszere befolyásolja a másikat, egyik függ a másiktól.

kat.⁵³ E társadalmi kötöttség eredményeképpen teljesen különböző, ellentétes előjelű tartalmakat hordozhat egy ének: lelkesíthet, lázíthat, vagy megvetést kelthet hallgatójában. „Az, hogy mit képvisel, mihez kötődik, fontosabb tartalmat hordoz, mint a hangzás milyensége. [...] A hangok, hangzások jelentéstartalmukkal együtt rögződnek és a szubjektív érzelmi viszony is azzal együtt változik, ahogy jelentésük kedvezően vagy kedvezőtlenül alakul.”⁵⁴

A pszichofonetika megteremtője, Fónagy Iván kimutatta, hogy a beszédaktus során a megnyilatkozás tartalmát csak részben közvetítik a szintagmák.⁵⁵ Az üzenet egy részét a hang modulációi mondják el a metakommunikáció útján. Ez fokozottan érvényesül az éneklés során. Amiképpen az éneklés lehet emelkedett, patetikus, lelkesült, akárcsak az élő beszédben is, az intonációval, a hang modulációival lenézést, megvetést, agresszivitást is kifejezhetünk.

Az etnicitás mint téma jelen volt a nemzeti mozgalmakat megelőző idők közköltészetében is. A korai időszakban inkább azokat az etnikai jellegzetességeket hangsúlyozták ki, amelyek a másságot, az egzotikumot, az idegenséget jelképezték.⁵⁶

A nemzet saját magáról alkotott képe általában nem azonos azzal, amelyet mások róla alkotnak. Ez utóbbi, a zene, a tánc, a népviselet stb. színeiből kevert imázs gyakran pejoratív, esetleg egzotikus. Azokat a jegyeket emeli ki, amelyekben a másik nép vélhetőleg különbözik tőle. Egy ének aktiválhatja mindazt, ami az illető népről az aktuális köztudatban jelen van.⁵⁷

Az énekek szimbolikus jellegére világít rá az az Olosz Katalin által idézett visszaemlékezés,⁵⁸ mely a szabadságharc napjaiban a szelindeki dalárda Petőfi Sándornál tett látogatását, szerenádját meséli el. „*Harci s más szép népdalokat*” énekeltek, mint például a Marsellaise vagy »Búsul a lengyel« című dalok. Petőfi „*folyton áldotta a németet, de oly cifrán, hogy mi a fuldoklásig neveltünk. [...] Úgy, úgy, fiúk – mondá Petőfi –, csak magyar dalokat énekeljétek, s nem idegent. A franciák szabadságdalát s azt a szép lengyel dalt énekelhetitek – de a német nótákkal kikergethetnétek a világból.*”

Az idegen csoport nemcsak más nyelven beszél, de más zenei nyelven is kommunikál. Annak zenei másságát kikarikírozó énekek jelzik, az illető zene (s ezzel együtt az etnikum) alacsonyabb rendű, értéktelen, esetleg egzotikus. A 19. században az új társadalmi struktúrához, a *nemzethez* alkalmazkodott, és annak fogalmához kapcsolódott egy korábban más síkban – a társadalom osztályai, rendjei vagy különböző csoportjai között – már létező jelenség. A 19. század folyamán a „népdal” új, divatos zenei nyelvezetének kliséi könnyen rögzültek, hiszen állandóan hallhatóak voltak (népszínművekben, vásárokon). E nyelvezetet felvállalta,

⁵³ Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *i.m.* 2005. 12.

⁵⁴ Losonczi Ágnes: *i.m.* 36.

⁵⁵ Fónagy Iván: *La vive voix*. Essais de psycho-phonétique. Payot, Paris 1983. A pszichofonetika a beszéd és az ének közös területe. Itt egyes stiláris sajátosságok (pátosz, modorosság, agresszivitás) is értelmet nyernek. E metakommunikációs, a hang modulációi által közvetített jelrendszereket a gyermek szocializáció útján sajátítja el, akárcsak a beszédet. Megértésük kultúrafüggő, a hamis dekódolás kommunikációs zavart okoz.

⁵⁶ Küllös Imola: *i. m.* 168–259.

⁵⁷ Pálóczi Horváth Ádám *Stájer táncában* például a szimbólumértékű minét (német tánc és annak zenéje) elfogadása egyértelműen a behódolás, a legyőzetés jele, ezt a kortársak jól értették. Jellegzetesen németes dallama ellenpontozza a szöveget: „áriáját szokatlan majmolással magam csináltam, vagyis travestáltam és úgy intéztem, mint amelyben a magyar tanulatlan.” Katona Tamás – Küllös Imola – Domokos Mária: *Énekes Poézis. Válogatás Pálóczi Horváth Ádám ó és új mintegy ötödfélszáz énekek, ki magam csinálmányja, ki másé című, 1813. évi kéziratossal dalgyjűteményéből*. Magyar Helikon. Bp. 1979. 376.

⁵⁸ Olosz Katalin: *i.m.* 182–83.

idealizálta a vezető, elit réteg, ezért rohamosan el is terjedt.⁵⁹ A későbbiek során az értelmiségi elit megoszlott e tekintetben, a népdalfogalom is módosult.

Több más közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan⁶⁰ a magyar társadalomban a népzene vált a nemzet zenéjévé, itt is a paraszti rétegnek tulajdonítottak nemzeti értékmentő, érték képviselő szerepet. Egy megálmodott recept szerint kijelöltek, megalkottak egy népdalbázist, mely maradéktalanul képviselje a megálmodott nemzeti értékrendet.⁶¹ A *nemzeti* zene erős érzelmi töltetű és intoleráns módon kötelező érvényű lett. Persze, e „közfelfogás” a vezető értelmiségi rétegé volt, nem a szélesebb tömegeké.⁶² Az új zenei ízlés könnyen hódított: a verbunkos, a népies, illetve műdalköltészet hatását már tisztázta a népzene tudomány.⁶³

A reformkorban a középnemesség soraiból kikerült vezető értelmiségi elit nagyon sokat tett azért, hogy a „nemzetcharaktert”⁶⁴ a külföld, Európa is megismerje. Támogatták az új nemzeti zenét kiszolgáló, veres nadrágba bújtatott cigányzenészek külföldi turnéit, és azokról rendszeresen hírt adtak az újságokban. A nyugati köztudatban ez az imázs máig érvényes módon meg is honosodott.⁶⁵ (A 19. századi népies-nemzeti mozgalmunk zeneterjesztését a tömegkommunikáció technikát megelőző formájának tartom.)

A nemzeti önazonosság szimbólumaként szolgáló ének/zene tulajdonjogának elvitatása számos sérelem és elvi harc forrása lett a 19. században. Magyar népi-nemzeti tudatunkat igen érzékenyen érintette kettő is e viták közül. Az egyik a népköltészet, a másik a népzene hatásterületére tartozik, de érdemes együtt szemlélni a kettőt, hiszen gyakorlatilag ugyanannak a jelenségnek két aspektusáról van szó. Az egyik a Kriza János ó-székely népballedái kapcsán kirobogtató *Vadrózsapör*, a másik csata kiváltója Liszt Ferenc cigányzenéről írott könyve volt.⁶⁶

⁵⁹ A neuropszichológusok szerint az emberi agy zenehallás/-hallgatás közben igyekszik azt behelyezni az általa már ismert, konkrét példákból elvonatkoztatott struktúrákba, s próbálja a folytatást is előre „kiszámítani”. Ha ez sikerül, a hallott zene öröm forrása lesz. Agyunk egy akaratunk ellenére is gyakran hallott zene modelljét is elvonatkoztatja, s így az lassan ismerőssé s a helyzettől függően megszokottá is válhatik. Így szokhatott hozzá a magyar társadalom jó része a 19. század folyamán a tudatosan terjesztett „magyar cigányzenéhez”, „nemzeti zenéhez”, azaz a népies műzenéhez, s vált ez magyar nemzeti öntudata szimbólumává.

⁶⁰ Lásd Fried István: *Népköltészet, népiesség, műköltészet Kelet-Közép-Európa irodalmaiban a XVIII. században*. = Hopp Lajos–Küllös Imola–Voigt Vilmos (szerk.): *A megváltozott hagyomány*. Tanulmányok a XVIII. századról. Bp. 1988. 61–102.

⁶¹ E népdalbázist folyamatosan aktualizálni kellett, hiszen a kánon is többször változott az idők során. Küllös Imola: *i.m.*; Niedermüller Péter: *A magyar folklór szövegbázisának megkonstruálása a 19. században*. = Szerk. Hofer Tamás: *i.m.* 15–23.; Jagamas János: *Miért nem népdal?* = Művelődés 1980/ 5 (30–33). 8–9 (48–51), 12 (31–33); 1981/ 6(31–35). 12 (31–33); 1982/ 2 (31–34).

⁶² Arany János 1848-as népies politikai cikkei tanúsítják, hogy a népnek meg kellett tanítani azt, hogy mi a haza, a nemzet, s mi tartja össze őket. Arany János: *Népies politikai cikkek* (1848). Magvető Könyvkiadó. Bp. 1982

⁶³ Barók Béla: *Írások a népzeneről*. Kortárs Könyvkiadó, Bp. 2008; Paksa Katalin: *A népdal a 19. Századi polgári életben és a tudományban*. = Szerk. Hofer Tamás: *i.m.* 24–35; Sárosi Bálint: *Nemzeti törekvéseink és a népzene változó képe*. = Szerk. Hofer Tamás: *i.m.* 167–173; Uő: *A cigányzenekar múltja (1776–1903)*. Az egykorú sajtó tükrében. Nap Kiadó, Bp. 2004

⁶⁴ Korabeli szóhasználat pl. a sajtóban: „a’ Nemzeti Nótáknak a’ Nemzet Karakterére is befolyások vagyon” = Sárosi Bálint: *i.m.* 2004. 44.

⁶⁵ Természetesen ehhez már hozzájárult a nagy romantikus komponisták nemzedéke is, elsősorban Liszt Ferenc és Johannes Brahms.

⁶⁶ Nem részletezem, hisz nagy irodalma van mindkettőnek, pl. a Vadrózsapöréről: Faragó József: *i.m.* 146–152; Olosz Katalin: *Történet egy százötven évig készülő könyvről*. = Kriza János: Vadrózsák II. Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2013. 25; 34–35; A Liszt-vitáról a korabeli sajtóból: Sárosi Bálint: *i.m.* 2004. 141; 150–170.

Bár a 18. század végén – 19. században beindultak a népköltészeti gyűjtések, a szegényparaszti réteg tulajdonképpen külső, idegen csoport maradt a nemzet elitrétege számára. Persze az elit sem volt homogén társadalmi réteg, és többféle módon viszonyult a „felfedezett” népi kultúrához. Egy része lenézte, megvetette azt.⁶⁷ A lenézés egy formája az egzotikumként való szemlélés is: „Ő Felségök [...] atyai szelvésséggel nézték ezen jó szívű népek vigadozásait”⁶⁸ – írja egyik korabeli tudósítás.

A harmadik lehetséges viszonyulás a rajongás volt: a népnek, annak kultúrájának az idealizálása. A népköltészetet olyan értékesnek tartották, mint Homérosz vagy Dante műveit.⁶⁹ Ez a szemlélet érvényesült a népies-nemzeti mozgalomban.

Népdaltoposz

A 19. század elejétől összegyűjtött rengeteg (*népdal*) nem felelhetett meg ugyanazon kritériumoknak. Ki kellett jelölni az „*igazi népdal*” kereteit. A *népdallal* foglalkozó tudományágak *népdalfogalma*, *népdalértelmezése* nem lett azonos.⁷⁰

Miként arra Voigt Vilmos rámutatott⁷¹, még a néprajz, az iparművészet vagy a népzene-kutatás között sincs konszenzus a *népi(es)* fogalmát illetően. Az utóbbi évek folklorisztikai szakirodalmában már felvetődött a *népdal* helyett más fogalom bevezetésének a szükségessége.⁷² Minden ilyen jellegű próbálkozás ellenére a *népdalfogalom* szívósan tartja magát a köz- és szakirodalmi nyelvben, akkor is, ha nagyon sokféleképpen értelmezik azt. Jelentéstartalma (mely nagyon gazdag, és egymásnak ellentétes előjelű értékminősítések is megférnek benne) függ a szocializációtól, a követni óhajtott értékrendtől, a kánontól. A fogalom a neki tulajdonított jelentéstartalmat aktiválja.

Mihail Bahtyin a görög kalandregény szüzséinek elemzésekor⁷³ kimutatta egy sor olyan tipikus toposz meglétét, melyek átmentődtek későbbi korok rokon műfajaiba is. Az idők során azok új témákkal gazdagodtak, de a szerkezeti elemek állandóak maradtak. Ezekben tér és idő nem organikusán, hanem technikailag (és mechanikusan) kapcsolódik egymáshoz. A Bahtyin-féle *kronotoposz* a *népi* fogalmunkra is illik. Ez is időtlenséget sugall, és világa a „másik” csoporté – hiszen a nézőpont az „elité”, a társadalmi hierarchiában fentebb levő

⁶⁷ Herder tevékenysége sokakat ingerelt, a népköltészetet sokan hevesen támadták; ezért kelt a népdal védelmére a költő Lessing is, aki rámutatott, a támadók tulajdonképpen a *népet* a *csőcselékkel* azonosítják. Erről Hermann Strobach: *A német népdal múltja és jelene*. = Hopp Lajos–Küllös Imola–Voigt Vilmos: *A megváltozott hagyomány*. Tanulmányok a XVIII. századról. Bp. 1988. 203–216.

⁶⁸ 1820-as újságcikk = Sárosi Bálint: *i.m.* 2004. 35.

⁶⁹ Herder nézeteiről lásd Strobach Hermann: *i.m.*; a magyar irodalomban Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok*. (1826) = *Kölcsey Ferenc összes művei* I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1960. 241–250.

⁷⁰ A folklorisztika vagy az irodalomtudomány népies műköltészetként tart számon egy Petőfi-, Kisludgy- vagy Czuczor-verset, míg ugyanazokat a szövegeket, ha régies stílusú dallammal párosulnak, a népzene-kutatás minden fenntartás nélkül népdaloknak tekinti.

⁷¹ Voigt Vilmos: *A népköltészet változása a XIX. században*. Ethnographia LXXXVIII. Budapest 1977. 49–61; Uő: *A magyar népdal a 19. század második felében*. = *Folklor és zene*. Szerk. Szemerényi Ágnes. Akadémiai Könyvkiadó, Bp. 25–31.

⁷² Küllös Imola: *i.m.* 2004. 11–25.

⁷³ Mihail Mihajlovics Bahtyin: *Tér és idő a regényben*. = *A szó esztétikája*. Válogatott tanulmányok. Gondolat, Bp. 1976. 257–302.

rétegeké. A „magas” és „mély”, „elit” és „népi” zenei kultúra fogalma már az ókori-középkori szövegekben is elkülönült.⁷⁴ A népi a maradinak, a provinciálisnak, a tudatlanságnak vagy egzotikumnak volt a szimbóluma. Ezért is kapcsolódhatnak össze e fogalmak a mai napig. Ez a vándortéma az idők során újabb elemekkel gazdagodhatott (pl. a rousseau-i „bon sauvage”), de a lényege ugyanaz maradt: a felsőbb, elitréteg szemszögéből látott „másik” osztály kultúrája.

A 19. századtól fogva ideológiává vált a népdalból meríteni, jelentéstartalma ekkor is sokat gazdagodott, de a tőle elválasztó távolság nem szűnt meg. Ez a toposz élt a cigányzenészekkel való viszonyban is: úgy lehetett azonosulni a „népivel”, hogy közben meg is tarthatták a távolságot vele szemben.⁷⁵ Csakhogy a zene a nyelvhez hasonló, egyáltalán nem esetleges, komplex jelrendszer. Ezt megtanulni, megérteni csak hosszas „megszokási”, „belemártódási” folyamat során lehet. A 19. század népies-nemzeti mozgalma „népzenejének” zenei nyelvét zenei klisék alkalmazásával teremtették meg, ezt emelték kánonra, és tudatosan és nagyon hatékony módon terjesztették is. Tették ezt meggyőződéssel – tehát meggyőző módon, modellértékűen.⁷⁶

Népdalfogalmunk szemantikáját illetően igen sokrétű, folyamatosan változó örökséggel kell számolnunk. A 19. századi népies-nemzeti mozgalom hozadéka mellett hatottak a köztudatra a folklorisztika, a népzene tudomány, illetve az irodalomtudomány kutatási eredményei. A magyar társadalom egy része mindmáig népdalnak érzi a népies műzenét, melytől pedig idestova egy évszázada megvonták ezt a címet.

Úgy vélem, hogy a szélesebb köztudatban meghonosodott *népdal* olyan viszonyfogalom,⁷⁷ mely egy archetípus folyamatosan aktualizált formája. Olyan szimbólumokat foglal magába, melyek bináris oppozíciókra épülnek, és így a fogalom ellentétes tartalmak hordozójává válhat, értékrendtől, szocializációtól, közhangulattól stb. függően.⁷⁸ E csoportszimbólum jelképezhet egy társadalmi réteget, egy etnikumot, kisebb vagy nagyobb csoportot.

A *népdaltoposz* alapos kidolgozására nem nyújthat keretet ez a dolgozat: mindössze annak érdekében érintem a témát, hogy a zaklatások, üldöztetések tárgyául szolgáló (*nép)dalt*, mint nemzeti szimbólumot elhelyezzem benne.

A következő táblázat a *népdaltoposz*nak a köztudatban fellelhető néhány jelentését rendszerezi. Egy-egy értékrendjében az ellentétpárok valamelyike kerekedik fölül. Változik viszont a helyzet akkor, amikor más etnikumú emberrel, rendszerrel konfrontálódik az egyén/közösség: ilyenkor gyakran a nemzeti jelleg válik meghatározóvá.

⁷⁴ Platón: *Az éneklés módja és a dallamok.* = *Az állam.* Harmadik könyv. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1988; Jean de Grouchy (13. század vége – 14. sz. eleje): *Ismerteti Losonczi Ágnes: i.m.17; Lukianosz = Lucien de Samosate: Éloge de la danse.* Arléa, Paris 2007. 22.

⁷⁵ Erről tanúskodik a cigányzenekar múltjának szemléltetéséhez a korabeli sajtóból összeállított kötet. Sárosi Bálint: *i.m.* 2004.

⁷⁶ Ez a mentalitás egyébként ma is tetten érhető: a népzeneit ugyanilyen meggyőző módon hitelesíti a mai kánon. E megjegyzés nem vonja kétségbe a kanonikus zene esztétikai, népzenei értékét, mindössze kirekesztő jellegére hívja fel a figyelmet.

⁷⁷ A tárgyak szimbolikája kapcsán írja a Kapitány-szerzőpáros: „egy olyan tárgy, ami a »népiséget« jelképezheti egy külföldi, vagy egy, a »népet« csak kívülről szemlélő polgár számára, stilizált álnépiséggé lepleződik le a népiség ideológiai felvállalójának szemében.” Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *i.m.* 2005.

⁷⁸ „Alig van olyan szimbólum, amelyik ne bukkanna fel más-más jelképkörben, sőt olykor teljesen eltérő jelentések is kialakulhatnak.” Tánczos Vilmos: *Folklórszimbólumok.* Néprajzi egyetemi jegyzetek. KJNT – BBTE, Kvár 2006. 25.

A népdal attribútumai	Pozitív értékítélet	Negatív értékítélet
<i>régi, archaikus</i>	ősi, tiszta, „szerves”	ósdí, maradi, túlhaladott
<i>szóbeli</i>	a lélek kifejezője, igaz, romlatlan	az írott kultúra ellentettje: buta, nem ismeri a szabályokat
<i>vidéki</i>	eredeti, ösztönös, nem rontotta meg a városi mesterkéeltség	provinciális, elmaradott
<i>egzotikus</i>	újszerű, színes (nem unalmas)	vad, idegen, ellenszenves
<i>nemzeti</i>	a „mienk”, ismerős	az „övék”, idegen, ellenséges

Befejezés

A 19. század eleje óta bármit is gondoltak, írtak a népdalról, az nem elsősorban egy konkrét repertoárra vonatkozott, hanem az eszmére, amelyet képvisel/t. Üldöztetések tárgya lehetett a *népdal*, a *nemzeti dal*, sőt bármilyen nemzeti nyelvű éneklés. Ha az énekek szimbolikus, csoportidentitást kifejező tartalmára koncentrálnak, valóban nincs nagy különbség a *piros-fehér* nóták, a *himnusz*, a *régi népdal* között. A szimbolikus tartalom a funkcióban érhető tetten: ugyanazt a funkciót betölthetik különböző eredetű, különböző értékrendet tükröző, különböző tematikus tartalmat hordozó szöveges dallamok – vagy énekelte szövegek. A szimbolikus tartalom helyzet-, korszak-, társadalomfüggő: akkor aktiválódik, ha ismerik, értik azt.

A (*nép*)*dal* szemantikai sokszínűségét nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ebben rejlik annak oka, hogy nincs konszenzus a (*nép*)*dal* mibenlétét, értékét, presztízsét illetően még csak a magyar társadalomban sem, nem beszélve arról, hogy idegen etnikummal való konfrontáció során a skála még bővíthet. A (*nép*)*dal* egyik lényeges jegye a nemzeti/etnikai kötöttség, akár szívesen vállaljuk azt, akár nem. Ha nem vállaljuk, akkor is nemzetivé – vagy éppen nacionalistává válhat – egy másik nemzet, egy másik etnikum reakciója következtében. Ennek tudható be az, hogy egyrészt fegyverként is használják, másrészt bűnjelként, illegális fegyverként üldözik a (*nép*)*dalt* – a legkülönbözőbb megjelenési formáiban.

Bár csupán a szemantikai mező néhány attribútumát érezzük igaznak, mindig számítanunk kell arra, hogy mások viszont épp más tartalmakat tartanak lényegesnek – és ugyanolyan meggyőződéssel, mint mi magunk.

A népdal valóban fegyverré válhat azáltal, hogy lelkesít, csoportkohéziós erőt fejt ki. Egy csoport által felvállalt ének csoportszimbólum: megszólaltatása erős jelzésértékű bizonyos helyzetekben. Az éneklés mint cselekvés lázadás-, sőt hadüzenet-értékű lehet. A (*nép*)*dal* a kelet-közép-európai országokban lokális csoportszimbólumból erős nemzeti töltetű jelképpé vált, így ennek üldözése a nép megtörésével, behódoltatásával egyenértékű.

Folk-song: Emblem of the National Identity

Keywords: folk-songs, singing behaviour, national emblem, national identity, nationalist conflict, Transylvanian villages

This paper proposes an analysis of folk songs as national anthems or symbols people would federate on, without taking into account boundaries of any kind following a scientific paradigm. According to the author, the nationalist dimension of a song is even more obvious in the conflicts associated to it.

The paper's first part introduces conflicts driven by nationalism and linked one way or another to a song, from memories gathered in the Szék village, Transylvania, Romania. More similar examples are given of prohibition supported by folk songs under the austrian monarchy.

Traditional folk songs carry semantically rich contents, their meanings being often contradictory. The author researches a possible, more theoretical explanation to this in the second half of the text: why, and how, has folk singing first started to carry multiple meanings, and why repertoires from various origins and contexts, and providing very different contents can convey similar meanings?

Before the emergence of the 19th century's nationalism-oriented contents, repertoires with ethnic background most likely existed, that conveyed foreign symbols from people who spoke another language.

Folk songs is an always updated kind of sketch, which meaning depends on social status, education, or other factors. The national/ethnic hallmark is only a part of the semantic field; it can however acquire a primary role.